

Oude Nederlandse woorden in het hedendaagse Sranantongo

(etymologische bijdrage)

door Jan van Donselaar

Het onderwerp

Dat het Nederlands niet alleen woorden aan andere talen heeft ontleend, maar ook woorden aan andere talen heeft geleverd, is algemeen bekend. Minder bekend is wellicht, dat ook het Sranantongo, de meest gesproken creolentaal van Suriname, een van die andere talen is. Extra interessant is dan, dat in Nederland enige van de toegeleverde Nederlandse woorden nu (haast) niet meer gebruikt worden, terwijl de uit deze voortgekomen woorden in Suriname in het Sranantongo nog springlevend zijn. Er is dan soms wel een verschil in betekenis tussen het woord van oorsprong indertijd en het afgeleide woord nu. Over deze categorieën gaat dit artikel: over in Nederland verouderde en verouderende woorden die herkend kunnen worden in woorden uit het hedendaagse Sranantongo met dezelfde of een enigszins andere betekenis.

Men kan de oude elementen uit de woordenschat van Nederland ook confronteren met het hedendaagse Nederlands van Suriname. Dan doet zich een soortgelijke herkenning voor. Onder de woorden die dan te voorschijn komen, blijken de meeste bovendien ook al te zitten in de hiervoor met betrekking tot het Sranantongo omschreven categorieën. Anders gezegd: er is een groep van in Nederland verouderde en verouderende woorden die nu nog in Suriname, zowel in het Nederlands als in het Sranantongo, kunnen worden aangetroffen. Bij de behandeling van de woordgroepen en van de afzonderlijke woorden hieronder zal ook aan deze overlap van Sranantongo met Surinaams-Nederlands aandacht besteed worden.

Het Sranantongo en het Nederlands van Suriname

Enige gegevens over het Sranantongo, in het bijzonder in zijn relatie tot het Nederlands, kunnen dit voornamelijk beschrijvende onderzoek wellicht wat meer perspectief verlenen.

Het Sranantongo is, zoals gezegd, een creolentaal (of creooltaal). Men verstaat daaronder in de taalkunde een jonge taal die voortgekomen is uit een pidgin. Een pidgin is dan weer een soort collectieve krompraat waarin gecommuniceerd wordt door mensen die elkaars taal niet verstaan, maar die, veelal door de omstandigheden gedwongen, toch met elkaar samenleven.

Het Sranantongo begon zijn ontwikkeling onder de negerslaven in de eertijds (1651-1667) Engelse kolonie Suriname. Basis was de taal van de meesters en van het blanke plantagepersoneel – het Engels dus.

Met de overname van Suriname door de Nederlanders in 1667 werd het Nederlands daar de officiële taal en dat is het tot heden gebleven. Maar de slaven werden gedwongen, ook bij wet, zich vooralsnog te houden bij hun eigen Negerengels, zoals hun taal toen genoemd werd. Die taal ontwikkelde zich voorspoedig en was tot voor kort de moedertaal van bijna alle zogenaamde Creolen, hier een etnische term waaronder men in Suriname de negroïde bevolkingsgroep verstaat die voor het overgrote deel afstamt van de ten slotte in 1863 vrij verklaarde slaven. Van oudsher hebben de slaven en de latere Creolen zich in hun Negerengels ook verstaan met de zich aanpassende Indianen. Toen er nieuwe groepen (Chinezen, Hindostanen, Javanen) met eigen talen

immigreerden, werd de taal van de nog lange tijd dominerende Creolen bovendien de onomstreden lingua franca van het land. Tegenwoordig echter moet het (nu zo geheten) Sranantongo het opnemen tegen een inmiddels ontwikkelde, specifiek Surinaamse variatie van het Nederlands, het Surinaams-Nederlands, met als gevolg veelvuldig code-mixing.

Wanneer een bestaande taal een woord uit een andere bestaande taal in zijn woordenschat incorporeert, wordt dat ontlening genoemd. Anders ligt dat bij een creolentaal. De woordenschat van zo'n taal is in eerste instantie het resultaat van creolisering, i.c. de integratie van elementen uit een aantal talen op basis van één zogenaamde superstraat-taal – dat is in het geval van het Sranantongo dus het Engels. Zolang dat proces nog gaande is, kan niet in bovengenoemde zin van ontlening gesproken worden. Dat neemt niet weg, dat ook een eenmaal volwassen creolentaal woorden uit andere talen overneemt.

Je zou nu willen weten welke Nederlandse woorden nog tijdens de creolisering in het wordende Sranantongo zijn verwerkt en welke pas later als ontlening. Dan moet je dus onder meer weten wanneer de creolisering als beëindigd beschouwd kan worden. De onderzoekers van het Sranantongo zijn het daarover nog niet eens. Opmerkelijk is in dit verband de bevinding van Arends (1989) dat het systeem van de koppelwerkwoorden – een aspect van de grammatica dat hier als een van de criteria dienst zou kunnen doen – pas in de tweede helft van de negentiende eeuw gestabiliseerd raakte. Een ander probleem is, dat er uit het verleden erg weinig teksten in het Sranantongo bekend zijn. Daardoor kan maar van weinig woorden met enige zekerheid vastgesteld worden wanneer ze ongeveer voor het eerst in gebruik raakten.

Het Nederlands heeft uiteraard geen invloed kunnen hebben op de eerste fase van de wordingsgeschiedenis van het Sranantongo, want die ligt vóór 1667. De *Encyclopedie van Suriname* (1977:573) noemt als vroeg optredende woorden uit het Nederlands *figi* (vegen), *triki* (strijken) en *kweki* (kweken, opvoeden). Ik wil daar graag aan toevoegen, dat in de vroegste tekst die van het Sranantongo bekend is, één woord voorkomt dat naar het Nederlands verwijst: er staat *Druije*, waarmee 'druiven' bedoeld wordt (Herlein 1718:121).

Koefoed & Tarenskeen (1992) hebben uitgerekend hoe groot het aandeel is van alle daarbij betrokken talen in de woordenschat van het Sranantongo, zonder het bovengenoemde onderscheid – onderdeel van de creolisering of later ontleend – te (kunnen) maken. Zij komen voor het Nederlands op 21,5%. Het werkelijke aandeel is echter groter. Er zit wellicht nog wat bij de 4,3% waarvan niet uitgemaakt kan worden of de herkomst Nederlands of Engels is. Verder bestaat 36% uit innovaties en dat zijn voor een groot, maar niet becijferd deel samenstellingen. Onder deze zijn er vele waarvan ten minste één component een Nederlandse oorsprong heeft.

De woorden

Alvorens de opgenomen woorden te behandelen, moet ik op twee punten een gemaakte keus verantwoorden.

Aanvankelijk dacht ik met *Van Dale Hedendaags Nederlands* (1991) te kunnen vaststellen welke woorden en woordbetekenissen naar het algemeen gevoelen in Nederland als verouderd of verouderend beschouwd moeten worden. Dat bleek nogal tegen te vallen. Om te beginnen bevat dat boek toch verouderde woorden voor zover die aangetroffen kunnen worden in teksten van de laatste dertig jaar (zie p. 24). Van zulke woorden wordt gezegd, dat ze als 'archaïstisch' of 'verouderd' worden gemarkeerd, zonder dat deze begrippen afdoende worden gedefinieerd, terwijl het in dit verband ook gebruikte label 'geschiedenis' zelfs niet genoemd wordt. Vele woorden zijn trouwens in het geheel niet gemarkeerd waar dat mijns inziens wel had moeten gebeuren. Niemand maakt mij wijs, dat 'jolen' voor 'uitgelaten zijn' en 'tenteren' voor 'in verleiding brengen' tot het gewone spraakgebruik van de tegenwoordige Nederlander behoren. Vanwege de nauwe relatie tussen de hedendaagse en de gewone *Van Dale* en het *WNT* was van een nauwgezette raadpleging van laatstgenoemde twee in dit opzicht ook geen soelaas te verwachten.

Gezien deze bevindingen ben ik geheel gaan varen op mijn eigen kompas. Bij de opgenomen woorden zijn er die wij in Nederland niet meer kennen (bijvoorbeeld *bakeljaaw* voor 'kabeljauw' en *mot* voor 'hoer'), andere die wij nog wel kennen maar niet meer gebruiken (bijvoorbeeld *kapel* voor 'vlinder') en nog weer andere die alleen sommige ouderen onder ons

nog vertrouwd zijn (bijvoorbeeld *astrant* voor 'brutaal'). Voor de woordbetekenissen kan een zelfde onderscheid gemaakt worden.

De huidige officiële spelling van het Sranantongo is in 1984 door de Surinaamse regering vastgesteld. Er bestaat in deze spelling echter geen als zodanig erkende woordenlijst. Voor zover er momenteel in het Sranantongo geschreven wordt – dat is niet veel – doen Surinamers dat hetzij zo goed en zo kwaad als het gaat in deze spelling, hetzij in de vorige officiële spelling (van 1960), hetzij geheel naar eigen inzicht. Ik heb me hier bediend van de vorige spelling op grond van twee argumenten. In de eerste plaats kon ik dan voor het speuren naar woorden gebruikmaken van de in die spelling wel bestaande woordenlijst (1980). In de tweede plaats staat deze spelling dicht bij die van het Nederlands, zodat het voor een Nederlandse lezer van dit artikel gemakkelijker zal zijn de relatie te zien en te horen tussen de Nederlandse en de Sranantongo woorden.

Ik heb 32 woorden gevonden die zonder moeite tot de gezochte categorieën gerekend kunnen worden. Ik denk dat het werkelijke aantal maar weinig groter zal zijn. Twijfelgevallen en al te ingewikkelde gevallen zijn weggelaten.

Ik onderscheid zes groepen: zie de tabel. Bedacht moet worden dat de gelegde verbanden alleen gelden voor de woorden en hun betekenissen voor zover ter zake doende in het licht van het voorgaande. Bijvoorbeeld *moei* betekende in Nederland vroeger niet alleen 'tante', maar ook 'oude vrouw'. Dat laatste krijgt hier geen aandacht. Zo blijft bijvoorbeeld ook buiten beschouwing dat in het Sranantongo *brakri* behalve 'kandelaar' ook 'dienblad' betekent.

Wanneer een woord of een betekenis in Nederland niet (meer) gebruikelijk is, maar in België wel, wordt dat vermeld. Zie De Clerck (1981).

Groep 1

Het Sranantongo heeft in het verleden het Nederlandse woord met dezelfde betekenis overgenomen. Inmiddels is het woord in het Nederlands van zowel Nederland als Suriname door een ander vervangen, maar in de twee landen wel door hetzelfde.

In het Sranantongo komt van *makandra* een originele samenstelling voor: *komakandra*, dat is een 'bijeenkomst', een 'vergadering'.

Swafroe is het gewone woord voor 'lucifer'; dat komt van 'zwavel'. *Swafroetiki* is een samenstelling met een van oorsprong niet-Nederlands element, namelijk *tiki* 'stok', van het Engelse 'stick'.

Ajuin en *snijder* zijn in België normale woorden; *ajuin* is ook regionaal in Nederland het gewone woord.

Groep 2

Overname als bij groep 1, maar de vervangende Nederlandse woorden in Nederland en Suriname verschillen van elkaar.

Hoewel *ronkertje* toch duidelijk verwijst naar de zoemende vleugelslag van 'kolibries' en wellicht een leenvertaling is van het Engelse 'humming-bird', noemde men in de negentiende eeuw in het Nederlands van Suriname deze vogeltjes *lonkertje*. Zie onder meer Focke (1855:74).

Groep 3

Overname als bij de groepen 1 en 2. Hier is echter het Nederlandse woord in Nederland vervangen door een ander, maar in Suriname niet. Ik herhaal hier mijn eerdere veronderstelling (Van Donselaar 1989:22), dat de handhaving van het oude Nederlandse woord in Suriname wellicht beïnvloed is door zijn aanwezigheid als ontlening in het Sranantongo, althans in sommige gevallen.

Het voorgaande geldt in ieder geval niet onverkort voor *mot/motjo*. Het WNT geeft onder *mot* ook een citaat met *motje*. Het is nu opvallend, dat bij vele Creoolse Surinamers in de uitspraak van menig Nederlands verkleinwoord de uitgang op een korte *o* lijkt te eindigen. Hoe dan ook, het Surinaams-Nederlandse woord is hier in zijn tegenwoordige vorm aan het Sranantongo ontleend, niet omgekeerd.

Misschien heeft zich iets dergelijks voorgedaan met *kaperka/kapelka*. Volgens het WNT was *kapelleke(n)* eertijds heel gebruikelijk. In het Sranantongo liggen de *l* en de *r* heel dicht bij elkaar. Een andere weg lijkt te kunnen lopen via *kapelletje*. Focke (1855:55) geeft voor het Sranantongo *kaperiki* – de uitgang *ki* kan in de uitspraak zitten tussen *ki* en *tji* – met als nevenvorm *kaperika*.

Overigens, *frikadel* en *verjaring* zijn in de gegeven betekenissen in België gebruikelijke woorden, evenals *gemak* voor 'w.c.'.

Oud Nederlands in Nederland	Hedendaags Nederlands in Nederland	Hedendaags Nederlands in Suriname	Hedendaags Sranantongo
1 ajuin	ui	ui	ajoen
van node	nodig	nodig	fanowdoe
jolen	plezier maken	plezier maken	jola
Joost	de duivel	de duivel	josi
moei	tante	tante	moei
malkander	elkaar	elkaar	makandra
snijder	kleermaker	kleermaker	snéri
wagenman	karreman	karreman	wagiman
zwavelstokje	lucifer	lucifer	swafroe(tiki)
2 ronkertje	kolibrie	kortje	lonkriki
astrant	brutaal	vrijpostig	asranti
3 bekken	ronde teil	bekken	beki
blaker	kandelaar	blaker	brakri
frikadel	gehakt	frikadel	frikaderi
verjaring	verjaardag	verjaring	frijari
kapel	vlinder	kapel	kakaperka
wraken	wrokken	wraken	wrak
kabriet	geit	kabriet	krabita
vrijpostig	brutaal	vrijpostig	frépostoe
duikelaar	duikende vogel	duikelaar	doiklari
roodhond	warmtepuistjes	rode hond	lotontoe
gemakhuisje	w.c. e.d.	gemakhuisje	koemakoisi
mot(je)	hoer	motjo	motjo
4 bout(en)	mollige ledematen		
	dij	bout	bowtoe
bakeljauw	kabeljauw		
	gedroogde en gezouten kabeljauw	bakeljauw	batjaw
houwer	sabel, kapmes e.d.		
	machete	houwer	owroe
zoopje	slokje st. drank		
	sterke drank	sopie	sopi
strijen	onredelijk		
	tegenspreken		
	wedijveren	strijen	stré
schrijnwerker	maker van fijn houten huisraad		
	meubelmaker	schrijnwerker	skrenwerki
5 boel	vrijer, liefde		
	jong meisje	jong meisje	boeli
tenteren	verleiden tot kwaad		
	treiteren	tenteren	tanteri
6 trekking	stuip	trekking	stoipi
	de stuipen	?	treki

Groep 4

De tabel moet hier zo gelezen worden dat er bij ieder geval twee regels zijn. Op de eerste staan twee woorden met dezelfde betekenis, op de tweede regel drie woorden met onderling dezelfde betekenis die anders is dan de vorige. Dit betekent, dat het in onbruik geraakte Nederlandse woord in Suriname een andere betekenis gekregen heeft en dat het Sranantongo het in deze laatste heeft opgenomen. Bijvoorbeeld: 'mollige ledematen' werden in Nederland vroeger *bouten* genoemd. In Suriname versmalde de betekenis van dat woord zich tot 'dij' en in die betekenis vervormde het Sranantongo het tot *bowtoe*.

Eigenlijk was *bakeljauw* vroeger alleen de 'kabeljauw' die bij Newfoundland gevangen werd. Die werd – en wordt nog steeds – gedroogd, gezouten en aan lappen gesneden, vanuit de Verenigde Staten in vaten onder meer naar Suriname geëxporteerd.

In België bedoelt men met een *schrijnwerker* tegenwoordig een 'timmerman'.

Groep 5

Twee verschillende gevallen waarbij de verhoudingen tussen de betekenissen nog weer anders liggen dan bij groep 4. Ze spreken voor zichzelf.

Groep 6

Het is opmerkelijk dat hier de woorden en betekenissen met betrekking tot het afzonderlijke verschijnsel en die tot de 'aandoening' door elkaar zijn gaan lopen.

Nawoord

Dit artikel is geschreven vanuit een Nederlandse invalshoek. Het gaat over de lotgevallen van Nederlandse woorden in een ander land. De

invalshoek had ook een Surinaamse kunnen zijn: hoe zijn het Sranantongo en het Surinaamse Nederlands aan hun woorden gekomen? Aan het laatste is (en wordt) het een en ander gedaan (Van Donselaar 1989). Opvallend en niet begrijpelijk is, dat het Nederlandse aandeel in het Sranantongo nog vrijwel geen aandacht heeft gekregen, dit in tegenstelling tot het Engelse aandeel (Echteld 1961; Smith 1987) en, zij het in mindere mate, het Afrikaanse (Lichtveld 1928-1929) en het Indiaanse (Van Donselaar 1994).

Literatuur

- Arends, J. 1989. *Syntactic developments in Sranan. Creolization as a gradual process*. Proefschrift, K.U. Nijmegen.
- Clerck, Walter de 1981. *Zuidnederlands woordenboek*. 's-Gravenhage/Antwerpen, Martinus Nijhoff.
- Donselaar, J. van 1989. *Woordenboek van het Surinaams-Nederlands*. 2e druk. Muiderberg, Coutinho.
- Donselaar, J. van 1994. 'Karaïbische en Arowakse plante- en dierenamen in het Sranantongo en het Nederlands van Suriname'. *Oso* 13:46-58.
- Echteld, J.J.M. 1961. *The English words in Sranan*. Groningen, Wolters.
- Encyclopedie van Suriname* 1977. Redactie C.F.A. Bruijning & J. Voorhoeve. Amsterdam/Brussel, Elsevier.
- Focke, H.C. 1855. *Neger-Engelsch woordenboek*. Leiden, P.H. van den Heuvel.
- Herlein, J.D. 1718. *Beschryvinge van de Volk-Plantinge Suriname*. Leeuwarden, Meindert Injema.
- Koefoed, Geert & Jacqueline Tarenskeen 1992. 'De opbouw van de Sranan woordenschat'. *Oso* 11:67-82.
- Lichtveld, Lou 1928-1929. 'Afrikaanse resten in de creolentaal van Suriname'. *West-Indische Gids* 10:291-402, 507-526; 11: 72-84, 251-262.
- Smith, Norval S.H. 1987. *The genesis of Creole languages in Suriname*. Proefschrift, Universiteit van Amsterdam.
- Van Dale Groot woordenboek van het hedendaags Nederlands 1991. Tweede druk. Redactie P.G.J. van Sterkenburg. Utrecht/Antwerpen, Van Dale Lexicografie.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal* 1864-. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff; Leiden, Sijthoff.
- Woordenlijst Sranan-Nederlands-Engels* 1980. 2e verbeterde en uitgebreide druk (1e druk 1961). Paramaribo, Vaco. □